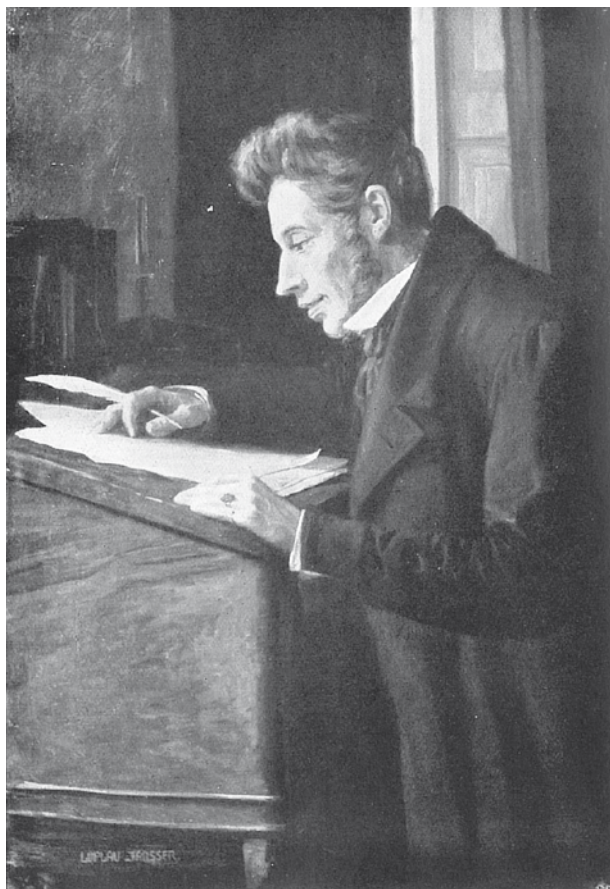

Brieven

Søren Kierkegaard aan zijn schrijftafel,
schilderij van Jørgen Luplau Janssen (1869-1927) in het Deense
Nationaalhistorisch Museum, Frederiksborg in Hillerød.

Søren Aabye Kierkegaard

Brieven

Inleiding en keuze

Henk van der Liet

Vertaling, commentaar en annotatie

Diederik Grit en Edith Koenders

NOORDBOEK

De vertalers ontvingen voor deze vertaling een werkbeurs van de
Stichting Fonds voor de Letteren.

Herziene uitgave:

©2025 Inleiding: H.A. van der Liet | uitgeverij Noordboek
©2025 Vertaling, commentaar en annotatie: D. Grit en E. Koenders |
uitgeverij Noordboek
Originele uitgave: 2009

Omslagontwerp: René van der Vooren
Boekverzorging: Hannie Pijnappels

ISBN 978 94 6471 339 8
NUR 730 | 680

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag
worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd
gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige
wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen
of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van uitgeverij Noordboek, Hellingbaas 1,
8401 JH Gorredijk, Nederland
info@noordboek.nl.

De uitgeverij stelt alles in het werk om op milieuvriendelijke en duur-
zame wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van
dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de
Forest Stewardship Council (fsc) mag dragen. Bij dit papier is het
zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

Inleiding

Het oeuvre van de Deense filosoof en schrijver Søren Aabye Kierkegaard (1813-1855) mag zich verheugen in een toenemende belangstelling. Veel van zijn werk is in Nederlandse vertaling toegankelijk, sommige hoofdwerken zijn zelfs al meerdere malen vertaald en er bestaan edities met een keuze uit zijn werk en egodocumenten. In het kielzog van de grote Deense Kierkegaarduitgave, *Søren Kierkegaards Skrifter*, die tussen 1994-2012 is verschenen en in totaal 55 delen omvat, zijn er onder meer in Duitsland en Nederland ambitieuze vertaalprojecten gestart. Een omvangrijke selectie uit zijn brieven was tot op heden echter nog niet in het Nederlands voorhanden. Die lacune zal met deze bundel voor een belangrijk deel worden opgevuld, waardoor het beeld van Kierkegaard voor de Nederlandstalige lezer completer zal worden, zeker waar het gaat om zijn ontwikkeling als schrijver en persoon.

*

Søren Kierkegaard groeide op in de binnenstad van Kopenhagen in een welgesteld milieu. Zijn vader, Michael Pedersen Kierkegaard (1756-1838), was afkomstig van het arme platteland van Jutland en had zich opgewerkt tot vermogend wolhandelaar. In zijn gezinsleven was het lot hem minder goedgezind. Zijn eerste vrouw, Kirstine Nielsdatter Røye (ca. 1758-1796), stierf kinderloos na slechts twee jaar huwelijk. Michael Kierkegaard hertrouwde met zijn huishoudster, Ane Sørensdatter Lund (1768-1834); met haar kreeg hij zeven kinderen, van wie Søren de jongste was. Het gezin werd zwaar getroffen: alle kinderen, op Søren en zijn oudere broer Peter Christian (1805-1888) na, overleden op jeugdige leef-

tijd. De vele sterfgevallen in de directe familiekring wierpen een schaduw over het gemoed van Michael Kierkegaard en lieten de jonge Søren evenmin onberoerd. Zo was hij er lange tijd van overtuigd dat ook hij jong zou overlijden en dat hij erfelijk belast was met de zwaarmoedigheid van zijn vader. Hoewel hij een bijzondere band met zijn vader had, vangen we daar in deze brievenbundel slechts een glimp van op. Als hij nadenkt over zijn toekomst schrijft hij op 1 juni 1835 dat de theologie hem is gaan tegenstaan, omdat die hem al te zeer met de paplepel was ingegeven: 'Met de orthodoxie ben ik zo te zeggen opgegroeid, [...] maar zodra ik zelf begon te denken, begon deze enorme kolos langzamerhand te wankelen' [brief #1].

Toch ging Søren Kierkegaard in 1830, zoals zoveel jonge mannen uit de burgerij, theologie studeren aan de Universiteit van Kopenhagen. Al snel stond hij bekend als een geestige, spitsvondige en levenslustige jongeman die erg hield van het studentikoze uitgaansleven, en hij was een frequent bezoeker van toneel- en muziekuitvoeringen, zeker als Mozart op het programma stond. Halverwege de jaren '30 vatte Kierkegaard belangstelling op voor de filosofie, onder meer door de diepe indruk die de filosoof-schrijver Poul Martin Møller (1794-1838) – met diens op persoonlijke verantwoordelijkheid gebaseerde levensvisie – op hem maakte.

Na de dood van zijn vader in 1838 maakt Kierkegaard meer werk van zijn studie theologie en twee jaar later studeert hij af. Aansluitend reist hij naar Jutland, naar de streek waar zijn vader oorspronkelijk vandaan kwam. Teruggekeerd in Kopenhagen vraagt hij Regine Olsen (1822-1904) – een meisje dat hij al in het voorjaar van 1837, toen ze nog maar veertien jaar oud was, had leren kennen – om zich met hem te verloven. Twee dagen later, op 10 september 1840, geeft zij hem haar ja-woord. Uit de eerste brieven aan Regine komt een speelse en verliefde Kierkegaard naar voren; veel van zijn brieven worden opgesierd met regels uit

gedichten en soms gaat een brief vergezeld van een kleine attentie, een prentje of een tekening. Maar naast opgetogenheid over de aanstaande verbintenis, steken gaandeweg ook twijfel en onzekerheid over de juistheid van zijn beslissing de kop op. Hij voelt zich als 'iemand aan wie duistere gedachten geen vrede gunnen, iemand die opgejaagd door geheim verdriet als een rusteloze geest alle kanten op vlucht' [brief #18] en stap voor stap zien we de twijfel in de brieven toenemen. Zijn angst voor de eigen zwaarmoedigheid en de onzekerheid over de vraag of hij wel geschikt is voor het huwelijk, leiden tot een breuk met Regine, wat dan vervolgens weer aanleiding vormt voor gewetenswroeging, gevoelens die onverbloemd in een aantal brieven de kop opsteken.

Kierkegaard verbreekt de verloving officieel na ruim een jaar, in oktober 1841. Deze gebeurtenis klinkt vooral door in de vele brieven die hij aan zijn vriend en vertrouweling Emil Boesen (1812-1879) heeft geschreven, waardoor we in de periode vlak na de breuk met Regine Kierkegaards innerlijke strijd van zeer nabij kunnen volgen. Dit komt mede doordat Kierkegaard kort na het debacle van de verbroken verloving voor een half jaar naar Berlijn vertrok. Een groot deel van de brieven die hij daar schreef is bewaard gebleven, zodat het een van de best gedocumenteerde perioden in het leven van Kierkegaard is.

Vanzelfsprekend leidde de breuk met Regine tot veel commotie, roddel en achterklap onder de Kopenhaagse burgerij. Naar buiten toe wilde Kierkegaard de indruk wekken dat alles te wijten was aan zijn egoïsme en botheid, waarmee hij moedwillig alle schuld op zich nam. Zo liet hij het beeld ontstaan van een zelfgekozen martelaarschap voor de liefde. Die worsteling en dat geforceerde zelfbeeld, die ook in het wijsgerige oeuvre van Kierkegaard zo'n belangrijke rol spelen, vinden we in deze bundel veelvuldig terug, onder andere in een van de eerste brieven uit Berlijn waarin hij het verlies van Regine als een bezoeking met een hoger doel

Inhoud

NT = editie Niels Thulstrup (zie pag. xv)

v	Inleiding	
xviii	Inhoud	
1	Brief I [NT 3]	<i>aan Peter Wilhelm Lund</i>
9	Brief 2 [NT 8]	<i>aan Emil Boesen</i>
14	Brief 3 [NT 15]	<i>aan Regine Olsen</i>
15	Brief 4 [NT 16]	<i>aan Regine Olsen</i>
17	Brief 5 [NT 17]	<i>aan Regine Olsen</i>
20	Brief 6 [NT 18]	<i>aan Regine Olsen</i>
22	Brief 7 [NT 19]	<i>aan Regine Olsen</i>
25	Brief 8 [NT 20]	<i>aan Regine Olsen</i>
26	Brief 9 [NT 21]	<i>aan Regine Olsen</i>
29	Brief 10 [NT 22]	<i>aan Regine Olsen</i>
31	Brief 11 [NT 23]	<i>aan Regine Olsen</i>
33	Brief 12 [NT 24]	<i>aan Regine Olsen</i>
35	Brief 13 [NT 25]	<i>aan Regine Olsen</i>
36	Brief 14 [NT 26]	<i>aan Regine Olsen</i>
38	Brief 15 [NT 27]	<i>aan Regine Olsen</i>
41	Brief 16 [NT 28]	<i>aan Regine Olsen</i>
42	Brief 17 [NT 29]	<i>aan Regine Olsen</i>
45	Brief 18 [NT 30]	<i>aan Regine Olsen</i>
47	Brief 19 [NT 31]	<i>aan Regine Olsen</i>
49	Brief 20 [NT 32]	<i>aan Regine Olsen</i>
50	Brief 21 [NT 33]	<i>aan Regine Olsen</i>
52	Brief 22 [NT 34]	<i>aan Regine Olsen</i>

53	Brief 23 [NT 35]	<i>aan Regine Olsen</i>
56	Brief 24 [NT 36]	<i>aan Regine Olsen</i>
58	Brief 25 [NT 37]	<i>aan Regine Olsen</i>
59	Brief 26 [NT 38]	<i>aan Regine Olsen</i>
61	Brief 27 [NT 39]	<i>aan Regine Olsen</i>
63	Brief 28 [NT 40]	<i>aan Regine Olsen</i>
65	Brief 29 [NT 41]	<i>aan Regine Olsen</i>
67	Brief 30 [NT 42]	<i>aan Regine Olsen</i>
68	Brief 31 [NT 43]	<i>aan Regine Olsen</i>
69	Brief 32 [NT 44]	<i>aan Regine Olsen</i>
70	Brief 33 [NT 45]	<i>aan Regine Olsen</i>
71	Brief 34 [NT 46]	<i>aan Regine Olsen</i>
72	Brief 35 [NT 49]	<i>aan Emil Boesen</i>
76	Brief 36 [NT 50]	<i>aan Emil Boesen</i>
81	Brief 37 [NT 54]	<i>aan Emil Boesen</i>
87	Brief 38 [NT 51]	<i>aan Peter J. Spang</i>
92	Brief 39 [NT 55]	<i>aan Frederik Christian Sibbern</i>
96	Brief 40 [NT 60]	<i>aan Emil Boesen</i>
101	Brief 41 [NT 61]	<i>aan Peter J. Spang</i>
105	Brief 42 [NT 62]	<i>aan Emil Boesen</i>
114	Brief 43 [NT 68]	<i>aan Emil Boesen</i>
121	Brief 44 [NT 69]	<i>aan Emil Boesen</i>
124	Brief 45 [NT 70]	<i>aan Peter Christian Kierkegaard</i>
126	Brief 46 [NT 79]	<i>aan Emil Boesen</i>
128	Brief 47 [NT 80]	<i>aan Emil Boesen</i>
129	Brief 48 [NT 82]	<i>aan Emil Boesen</i>
131	Brief 49 [NT 86]	<i>aan Emil Boesen</i>
132	Brief 50 [NT 91]	<i>aan Emil Boesen</i>

134	Brief 51 [NT 94]	<i>aan Emil Boesen</i>
135	Brief 52 [NT 96]	<i>aan Emil Boesen</i>
136	Brief 53 [NT 99]	<i>aan Emil Boesen</i>
137	Brief 54 [NT 100]	<i>aan Emil Boesen</i>
138	Brief 55 [NT 102]	<i>aan Emil Boesen</i>
139	Brief 56 [NT 103]	<i>aan Emil Boesen</i>
140	Brief 57 [NT 105]	<i>aan Emil Boesen</i>
142	Brief 58 [NT 106]	<i>aan Emil Boesen</i>
143	Brief 59 [NT 116]	<i>aan Peter Christian Kierkegaard</i>
146	Brief 60 [NT 117]	<i>aan Peter Christian Kierkegaard</i>
148	Brief 61 [NT 118]	<i>aan Peter Christian Kierkegaard</i>
150	Brief 62 [NT 124]	<i>aan Israel Levin</i>
152	Brief 63 [NT 133]	<i>aan Peter Christian Kierkegaard</i>
156	Brief 64 [NT 147]	<i>aan Carl Lund</i>
158	Brief 65 [NT 167]	<i>aan Henriette Kierkegaard</i>
161	Brief 66 [NT 176]	<i>aan Emil Boesen</i>
162	Brief 67 [NT 180]	<i>aan Janus Lauritz Andreas Kolderup-Rosenvinge</i>
165	Brief 68 [NT 183]	<i>aan Rasmus Nielsen</i>
168	Brief 69 [NT 196]	<i>aan Hans Peter Kierkegaard</i>
170	Brief 70 [NT 204]	<i>aan Fredrika Bremer</i>
172	Brief 71 [NT 210]	<i>aan Rasmus Nielsen</i>
174	Brief 72 [NT 213]	<i>aan Rasmus Nielsen</i>
176	Brief 73 [NT 219]	<i>aan Rasmus Nielsen</i>
179	Brief 74 [NT 220]	<i>aan Rasmus Nielsen</i>
181	Brief 75 [NT 235]	<i>aan Regine Schlegel</i>
189	Brief 76 [NT 236]	<i>aan Frederik Schlegel</i>
194	Brief 77 [NT 237]	<i>aan Frederik Schlegel</i>

197	Brief 78 [NT 238]	<i>aan Regine Schlegel</i>
200	Brief 79 [NT 239]	<i>aan Regine Schlegel</i>
205	Brief 80 [NT 240]	<i>aan Peter Christian Kierkegaard</i>
207	Brief 81 [NT 245]	<i>aan Emil Boesen</i>
209	Brief 82 [NT 257]	<i>aan Rasmus Nielsen</i>
211	Brief 83 [NT 259]	<i>aan Rasmus Nielsen</i>
213	Brief 84 [NT 263]	<i>aan Emil Boesen</i>
215	Brief 85 [NT 282]	<i>aan Johan Ludvig Heiberg</i>
217	Brief 86 [NT 283]	<i>aan Johanne Luise Heiberg</i>
219	Brief 87 [nt 286]	<i>aan Jacob Peter Mynster</i>
221	Brief 88 [nt 288]	<i>aan Henrik Nicolai Clausen</i>
223	Brief 89 [nt 294]	<i>aan Jonas Collin senior</i>
227	Brief 90 [nt 295]	<i>aan Caroline Amalie, koningin-weduwe van Denemarken</i>

231	Naamregister
-----	--------------

233	Bibliografie
-----	--------------

Portret van Kierkegaard door zijn neef
Niels Christiaan Kierkegaard, ca. 1840.
Koninklijke Bibliotheek Kopenhagen

Brief 1 [NT 3]

— • —

Aan Peter Wilhelm Lund

Peter Wilhelm Lund (1801-1880) was een Deens zoöloog en natuuronderzoeker¹, die van 1833 tot aan zijn dood in Brazilië verbleef. Twee van zijn broers waren met zussen van Kierkegaard getrouwd.

Kierkegaard verbleef in de zomer van 1835 een poosje in het vissersdorp Gilleleje op Seeland. Hij was toen tweeëntwintig jaar en behalve zijn moeder waren inmiddels ook vijf van zijn zes broers en zussen overleden. Deze brief is een concept dat mogelijk nooit verzonden is en misschien richt Kierkegaard zich wel in de eerste plaats tot zichzelf. Uit zijn overpeinzingen blijkt duidelijk dat hij 'zoeken-de' is, dat hij zich afvraagt waar hij voor wil leven en of hij zijn studie theologie wel wil voortzetten. Uiteindelijk kiest hij er omwille van zijn vader voor zijn studie af te maken.

[concept]

Kopenhagen, 1 juni 1835

U weet met hoeveel geestdrift ik u destijds heb horen spreken; hoe enthousiast ik was over uw beschrijving van uw verblijf in Brazilië, niet zozeer vanwege de overvloed aan afzonderlijke waarnemingen waarmee u uzelf en uw wetenschap hebt verrijkt, als wel van-

¹ De Deense schrijver Henrik Stangerup (1937-1998) heeft over het leven van deze Lund een roman geschreven, die ook in het Nederlands is verschenen (*De weg naar Lagoa Santa*, 1987).

wege de indruk die uw eerste schreden in de wondere natuur op u hadden gemaakt; uw paradijselijke geluk en vreugde. Ieder mens met ook maar een greintje gevoel en warmte moet hierdoor wel geroerd worden, zelfs al vindt hij zijn voldoening en bezigheden in een heel andere sfeer, en al helemaal een jong iemand die nog slechts over zijn bestemming droomt. Onze vroege jeugd is als een bloem in de ochtendschemering, met een schitterende dauwdrop in zijn kelk, die al wat hem omringt op harmonisch-melancholieke wijze weerspiegelt. Tot de zon aan de kim verrijst, de dauwdrop verdampt en de dromen over het leven meeneemt, en dan zal blijken of de mens in staat is – ik gebruik opnieuw een beeld uit de bloemenwereld – om net als een *nerium*² op eigen kracht een druppel voort te brengen – een druppel die de vrucht van zijn leven belichaamt. Dat vereist vooral dat een mens in de juiste aarde komt te staan, op de plek waar hij eigenlijk thuishoort; maar die is niet altijd zo gemakkelijk te vinden. Wat dat betreft zijn er gelukkige naturen die zo'n uitgesproken neiging in een bepaalde richting vertonen, dat ze trouw de eenmaal aangewezen weg blijven volgen, zonder vatbaar te zijn voor de gedachte dat ze misschien wel een geheel andere weg hadden moeten inslaan. Anderen laten zich zodanig door hun omgeving sturen dat nimmer echt tot hen doordringt wat hun eigenlijke streven is. Zoals eerstgenoemde soort haar interne categorische imperatief bezit, zo erkent laatstgenoemde haar externe categorische imperatief. Maar die eerste groep bestaat uit slechts zeer weinigen, en tot de laatste wil ik niet behoren. Groter in getal zijn zij die tijdens hun leven moeten ervaren wat deze hegeliaanse dialectiek eigenlijk betekent. Het is overigens volstrekt natuurlijk dat de wijn eerst gist en dan pas helder wordt; desalniettemin is deze toestand vaak onaangenaam in zijn afzonderlijke ogenblikken, hoewel hij uiter-

² Oleander.

aard als geheel zijn aangename kanten heeft, mits hij binnen de gebruikelijke twijfel toch tot relatieve resultaten leidt. Deze toestand is vooral van groot belang voor degene die daardoor in het reine komt met zijn bestemming, niet alleen vanwege de eropvolgende rust die in contrast staat met de voorafgaande storm, maar ook omdat hij dan *het leven bezit*, in een heel andere betekenis dan voorheen. Omdat dit faustiaanse element zich in meerdere of mindere mate in elke intellectuele ontwikkeling voordoet, heb ik altijd gevonden dat men de idee van de *Faust* een wereldomvattende betekenis zou moeten toekennen. Zoals onze voorouders een godin van het Verlangen hadden, zo is Faust in mijn ogen de personificatie van de Twijfel. Meer hoeft hij niet te zijn, en het is waarschijnlijk een zonde tegen de idee dat Goethe van Faust een bekeerling heeft gemaakt, net zoals Mérimée³ met Don Juan heeft gedaan. Men werpe mij niet tegen dat Faust toch een positieve stap deed toen hij zich tot de Duivel wendde, want daarin lijkt mij nu juist iets van het diepste van de Faustlegende te liggen. Hij gaf zich juist over aan de Duivel om kennis te verwerven, en had die kennis van tevoren dus niet, en juist doordat hij zich aan de Duivel overgaf, werd zijn twijfel groter (zoals een zieke die in de handen van een kwakzalver valt, vaak nog zieker wordt); want weliswaar liet Mefistofeles hem door zijn bril in de mensen en in de geheime kromten der aarde kijken, maar Faust moest voortdurend aan hem twijfelen, omdat hij hem nooit kon inlichten over de allerdiepste intellectuele vraagstukken. Tot God zou hij zich naar zijn idee nooit kunnen wenden, want op het moment dat hij dat deed, moest hij zichzelf bekennen dat hier werkelijk echte kennis te vinden was; maar op datzelfde moment verloochende hij natuurlijk zijn weifelende aard.

Een dergelijke twijfel kan zich echter ook in andere sferen open-

³ Prosper Mérimée (1803-1870), Frans schrijver.

baren. Zelfs als de mens met zichzelf in het reine is gekomen over enkele van dit soort hoofdpunten, dan nog kent het leven andere belangrijke vraagstukken. Ieder mens wenst natuurlijk te werken in overeenstemming met de vermogens die hij heeft, maar daaruit volgt weer dat hij die vermogens in een bepaalde richting wenst te ontwikkelen, namelijk in die richting die het beste bij hem als individu past. Maar welke richting is dat? Hier sta ik voor een groot vraagteken. Hier sta ik als Hercules, maar niet op de tweesprong – nee, hier ontvouwt zich een veelvoud aan wegen, en des te moeilijker is het de juiste te kiezen. Het ongelukkige van mijn bestaan is misschien wel dat ik me voor te veel zaken interesseer en niet voor iets in het bijzonder; mijn interesses zijn niet alle ondergeschikt aan één, maar staan alle naast elkaar.

Ik zal proberen uiteen te zetten hoe ik deze zaken zie.

1. *De natuurwetenschappen.* Als ik allereerst deze richting als geheel in ogeschouw neem (waaronder voor mij alle onderzoekers vallen die trachten het runenschrift van de natuur begrijpelijk te maken en te duiden, van degene die de snelheid der sterren berekent en ze daarbij als het ware tegenhoudt om ze nader te bestuderen, tot degene die de fysiologie van een afzonderlijk dier beschrijft; van degene die vanaf bergtoppen het aardoppervlak overziet, tot degene die diep in de afgrond afdaalt; van degene die de vorming van het menselijk lichaam in zijn ontelbare nuances volgt, tot degene die de ingewandswormen waarneemt), heb ik natuurlijk op deze weg – net als op elke andere weg, maar vooral op deze – voorbeelden gezien van mensen die naam hebben gemaakt in de literatuur, door hun geweldige verzamelwoede. Zij kennen een groot aantal bijzonderheden, en hebben veel nieuwe ontdekt; maar meer ook niet. Ze hebben slechts een substraat geleverd dat anderen kunnen bestuderen en bewerken. Deze mensen zijn tevreden met hun feiten, en toch zijn ze in mijn ogen net als de rijke boer uit het evangelie; hun schuur is goed gevuld, maar

de wetenschap kan tegen hen zeggen: ‘Morgen kom ik je leven opeisen’, want het is de wetenschap die bepaalt welke betekenis elk afzonderlijk resultaat in het grote geheel krijgt. Zou zich nu een soort onbewust leven in de kennis van zo’n man bevinden, dan zou men kunnen zeggen dat de wetenschappen zijn leven opeisen; is die kennis er echter niet, dan is zijn werk gelijk aan dat van de mens die met de ontbinding van zijn dode lichaam bijdraagt aan het voortbestaan der aarde. Anders is het natuurlijk gegaan met andere verschijnselen, met het soort natuuronderzoekers die door hun bespiegelingen een of ander buitenaards gelegen archimedis ch punt vonden, of daarnaar streefden, en die vandaar het geheel hebben aanschouwd en de details in het juiste licht hebben gezien. Wat dit soort mensen aangaat, zal ik niet ontkennen dat ze een hoogst aangename indruk op mij hebben gemaakt. De rust, de harmonie, de vreugde die men bij hen aantreft, vindt men zelden. In onze stad hebben wij drie waardige vertegenwoordigers: een Ørsted⁴, wiens gezicht mij altijd is voorgekomen als een klankfiguur die op precies de juiste wijze door de natuur is aangeraakt; een Schouw⁵, die model zou kunnen staan voor een schilder die Adam zou willen schilderen wanneer deze alle dieren een naam geeft; en ten slotte een Hornemann⁶, die, vertrouwd met elke plant, als een patriarch in de natuur staat. In dat verband herinner ik me ook met vreugde de indruk die u op mij maakte als vertegenwoordiger van een grote natuur, die ook een stem in ons parlement⁷ zou moeten hebben. Ik ben altijd enthousiast geweest voor de natuurwetenschappen, en dat ben ik nog; maar

⁴ Hans Christian Ørsted (1777-1851), Deens natuurkundige en scheikundige.

⁵ Joachim Frederik Schouw (1789-1852), Deens botanicus.

⁶ Jens Wiken Horneman (1770-1841), Deens botanicus.

⁷ Het parlement was een adviserend orgaan van de absolute monarch Frederik VI, waarin aangewezen vertegenwoordigers van verschillende standen en beroepen zaten.

toch geloof ik niet dat ik ze tot mijn hoofdstudie wil maken. Uit hoofde van verstand en vrijheid heeft het leven mij altijd het meest geïnteresseerd; het is altijd mijn wens geweest om het raadsel van het leven te ontrafelen en op te lossen. De veertig jaren in de woestijn voordat ik het Beloofde Land zou bereiken, lijken mij te kostbaar, temeer omdat ik geloof dat de natuur ook kan worden bestudeerd van een zijde die geen inzicht in de geheimen van de wetenschap vergt. Of ik nu in één bloem de hele wereld aanschouw of dat ik luister naar de vele wenken die de natuur aanreikt voor het menselijk leven; of ik de drieste tekeningen uit de vrije hand aan het firmament bewonder, of dat ik bijvoorbeeld bij natuurgeluiden ginds op Ceylon word herinnerd aan bepaalde tonen in de geesteswereld, of dat de vlucht der trekvogels me herinnert aan mijn eigen diepere verlangens.

2. *De theologie.* Dit gebied ben ik, denk ik, het dichtst genaderd; maar ook hier doen zich grote moeilijkheden voor. In het christendom zelf bestaan zulke grote tegenstellingen, dat in elk geval de vrije blik sterk gehinderd wordt. Met de orthodoxie ben ik om zo te zeggen opgegroeid, zoals u weet; maar zodra ik zelf begon te denken, begon deze enorme kolos langzamerhand te wankelen. Ik noem hem bewust een enorme kolos, want hij heeft over het geheel genomen werkelijk een zeer grote consistentie, en de afzonderlijke delen zijn in de afgelopen eeuwen zozeer met elkaar versmolten dat het moeilijk is ze uiteen te halen. In bepaalde punten van de orthodoxie had ik me eventueel wel kunnen vinden, maar die waren dan te vergelijken geweest met zaailingen die men vaak in rotsspleten aantreft. Aan de andere kant zag ik ook wel het verkeerde van menig punt, maar de basis moest ik nog een tijdlang het voordeel van de twijfel geven. Op het moment dat die basis veranderde, nam het geheel natuurlijk een heel andere vorm aan, en zo trok een ander verschijnsel mijn aandacht: het rationalisme, dat over het geheel genomen nogal een pover figuur slaat. Er valt

niets te weerleggen als de ratio zichzelf consequent volgt en – door zich rekenschap te geven van de verhouding tussen God en de wereld – de mens weer aanschouwt in zijn diepste en innigste verhouding tot God en in dat verband ook vanuit zijn standpunt het christendom beschouwt als datgene wat eeuwenlang het diepste verlangen van de mens heeft vervuld. Maar dat is dan ook geen rationalisme, want het rationalisme ontleent zijn eigenlijke kleur aan het christendom en beslaat dus een heel ander terrein. Het vormt geen systeem, maar is een ark van Noach (om een uitdrukking te gebruiken die professor Heiberg⁸ bij een andere gelegenheid heeft gebezigd), waarin de reine en onreine dieren naast elkaar liggen. Het rationalisme maakt ongeveer dezelfde indruk als onze voormalige burgerwacht gemaakt zou hebben naast de Garde van Potsdam. Daarom tracht het rationalisme in de kern bij het christendom aan te knopen, baseert het zijn argumenten op de Schrift, en laat het elk afzonderlijk punt voorafgaan door een legioen bijbelcitaten; maar de argumentatie zelf is daarvan niet doordrongen. De rationalisten gedragen zich als Cambyses⁹, die op zijn tocht naar Egypte de heilige kippen en katten vooruitstuurde, maar ze zijn dan ook bereid om net als de Romeinse consul de heilige kippen overboord te gooien als die hun voer niet willen eten. De fout zit hem er dus in dat ze, als ze de Schrift onderschrijven, zich daarop baseren, maar anders niet, en dus twee vreemdsoortige standpunten innemen.

⁸ Johan Ludvig Heiberg (1791-1860), Deens dichter en filosoof. Hij introduceerde Hegel in Denemarken. Hij was een toonaangevende figuur in de tijd van Kierkegaard en werkzaam als recensent, toneelschrijver, vertaler en schouwburgdirecteur.

⁹ Cambyses (527 v. Chr.), Perzische koning, die Pelusion belegerde. Hij zette heilige dieren in zodat de Egyptenaren het gevecht staakten, waarop Cambyses de stad kon innemen.

[ontbrekende passage]

Wat kleine ongemakken betreft, kan ik volstaan met mee te delen dat ik me voorbereid op mijn theologisch examen, een bezigheid die me in het geheel niet interesseert en die mij dan ook niet bijzonder vlot afgaat. Ik heb altijd meer gehouden van de vrije en daarom misschien ook wat meer onbestemde studie, dan van de bediening die je krijgt in een besloten gelegenheid waar je van tevoren weet welke gasten je er zult aantreffen en welke gerechten je elke dag van de week krijgt. Maar omdat het examen nu eenmaal noodzakelijk is en je nauwelijks toestemming krijgt om het veld van de wetenschap te betreden zonder te zijn gebrandmerkt, en omdat ik het niet alleen met het oog op mijn huidige gemoedstoestand nuttig vind, maar bovendien weet dat ik mijn vader er een groot genoeg mee doe (hij meent namelijk dat het eigenlijke Kanaän aan gene zijde van het theologisch examen ligt, maar beklimt daarbij net als Mozes vroeger de berg Thabor en verkondigt dat ik er nooit binnen zal komen – al hoop ik dat die voorspelling niet ook deze keer zal uitkomen), moet ik wel flink doorzetten. Hoe gelukkig bent u toch, die in Brazilië een enorm terrein voor uw waarnemingen hebt gevonden, waar zich bij elke stap nieuwe merkwaardigheden voordoen, waar het geschreeuw van de rest van de Republiek der Geleerden uw rust niet verstoort. Op mij komt de geleerde theologische wereld namelijk over als het zondagse publiek bij de kermis op de Strandweg – de mensen stormen elkaar voorbij, joelen en schreeuwen, lachen elkaar uit en steken de draak met elkaar, jagen hun paarden de dood in, rijden elkaar omver of worden zelf overreden, en als ze dan eindelijk onder het stof en buiten adem bij de kermis aankomen – dan kijken ze elkaar eindelijk aan – en keren huiswaarts.

Wat uw terugkomst betreft, zou het kinderachtig van mij zijn om die te willen bespoedigen, even kinderachtig als toen de moeder van Achilles probeerde haar zoon te verbergen om hem te redden van een snelle, eerzame dood. – Het ga u goed!

Brief 2 [NT 8]

— • —

Aan Emil Boesen

Deze brief aan Kierkegaards jeugdvriend en vertrouweling Emil Ferdinand Boesen (1812-1879) dateert volgens sommigen waarschijnlijk van 1839, omdat Kierkegaard met de woorden ‘een arme schrijver die geen lezers heeft’ refereert aan zijn in september 1838 verschenen boek *Uit de papieren van een nog levende*. Volgens anderen is de brief in 1838 geschreven, een paar weken voor het overlijden van de vader van Kierkegaard, en nooit verstuurd. Kierkegaards vader was in augustus 1838 gestorven, kort nadat Kierkegaard weer in het ouderlijk huis was komen wonen. In de periode ervoor had hij flink de bloemetjes buitengezet en schulden gemaakt die zijn vader had betaald. Kierkegaard en zijn broer erfdn genoeg om van te kunnen leven.

17 juli [1839?]

Geliefde Emil!!

Mijn vriend – *mijn enige vriend* – op wiens voorbede ik het heb uitgehouden in de wereld die mij in zovele opzichten ondraaglijk voorkwam; de enige die overbleef toen ik alles als een razende storm liet wegspoelen en vernietigen door mijn twijfel en wantrouwen – mijn *Ararat*, hoe staat het leven? Is het weer van dien aard, denk je, dat ik aan land kan gaan vanuit mijn Ark, of beter gezegd mijn slecht bemande schuit (er is slechts één man aan boord, dat ben ik zelf, en als zodanig slechts zwak en bijna te vergelijken met die matroos uit Gilleleje, die slechts anderhalve arm

had en toch altijd *alleen* voer) – jij, mijn trouwe kompaan, die er niet voor terugdeinsde om bij tijd en wijle zijn rug te buigen om mij af te lossen, wanneer zowel mijn gemoed als mijn rug gelijk Atlas de wereld torsten, die ik in mijn fantasie meende te kunnen dragen, waartoe ik me dwaas genoeg door een Hercules liet overhalen. Die wereld zie ik nu gebroken aan mijn voeten liggen, verloren voor mij zoals ik verloren ben voor de wereld – mijn οὐζυγε, mijn kameraad, heb je je in je volle lengte opgericht, tot de hoge positie die je *boven* de wereld moet hebben, opdat je je noch vertilt aan haar kopergeld, noch al haar heerlijkheden mist – heb je de juiste positie tegenover de wereld ingenomen zodat je bij wijze van spreken je hoofd in de wereld kunt steken en om je heen kunt kijken, zoals op een ets waarop een levensgroot mensenhoofd staat afgebeeld dat omkranst wordt door dansende gnomen en elfjes? – Geef antwoord, smeeik ik je binnen de magische cirkel van onze vriendschap! Spreek, luid, ‘zodat ik je kan zien’... Deze en vergelijkbare briefjes vol losse kreten, dankbetuigingen en uitdagende verzoeken heeft mijn hoofd geconcipieerd op dictaat van mijn hart en met het zegel van mijn persoonlijkheid; maar ik heb steeds vergeefs gewacht op de vaste postbestelling, dat wil zeggen op de continuïteit van de stemming zonder welke ze jou onmogelijk *in handen* konden komen en door *goedheid* hun weg konden vervolgen – naar jouw hart, wel te verstaan. Ik vraag je echter om deze regels aan te nemen, opdat deze brieven aan jou, zoals je bent – zoals Paulus zegt, niet met inkt geschreven, maar geschreven in onze harten (vgl. 2 Cor. 3:2) – iets meer zouden kunnen worden, of zo je wilt iets minder, kortom: opdat de gedachte aan jou niet zal weifelen tussen een *extatische exacerberatio* [prikkeling] en een slaapverwekkende, bedwelmende sluimering (een *emolities cerebri* [herzenverweking]).

Hoe anders was alles toch in de tijd dat ik je vaak bezocht, de tijd dat alle transacties plaatsvonden waarvan de opbrengst een